

УДК 347.51

«ШКОДА» ТА «ЗБИТКИ»: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ**І. І. Митрофанов, Т. В. Гайкова**Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, 39600, Україна. E-mail: mitrofanov@i.ua

Досліджуються поняття «шкода» та «збитки». Використання цих понять у чинному законодавстві України є суперечливим, що викликає дискусії в наукових колах щодо їх розуміння. Шкода у цивільному праві розуміється як знищення або зменшення особистого чи суспільного блага. Законодавство України розрізняє майнову і моральну (немайнову) шкоду. Збитки є грошовим вираженням майнової шкоди. Розмір відшкодування, на яке має право потерпілий, визначається розміром заподіяних йому збитків. Робиться висновок, що поняття «шкода» у законодавстві України є ширшим за поняття «збитки». Шкода може бути відшкодована і в грошовій формі, і в натурі, а збитки – лише в грошовій формі, тобто, шкода завжди включає в себе збитки.

Ключові слова: шкода, витрати, збитки, реальні збитки, втрачена вигода.

«УЩЕРБ» И «УБЫТКИ»: СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ**И. И. Митрофанов, Т. В. Гайкова**Кременчуцкий национальный университет имени Михаила Остроградского
ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, 39600, Украина. E-mail: mitrofanov@i.ua

Исследуются понятия «ущерб» и «убытки». Использование этих понятий в действующем законодательстве Украины является противоречивым, что вызывает дискуссии в научных кругах в отношении их понимания. Ущерб в гражданском праве понимается как уменьшение личного и общественного блага. Законодательство Украины отличает материальный и моральный (нематериальный) ущерб. Убытки являются денежным выражением имущественного ущерба. Размер возмещения, на которое имеет право потерпевший, определяется размером причиненных ему убытков. Делается вывод о том, что понятие «ущерб» в законодательстве Украины является более широким, чем понятие «убытки». Ущерб может быть возмещен и в денежной форме, и в натуре, а убытки – только в денежной форме, т.е. ущерб всегда включает в себя убытки.

Ключевые слова: ущерб, расходы, убытки, реальные убытки, упущенная выгода.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Досить поширенишими у судовій практиці при розгляді цивільних і кримінальних справ є поняття «шкода» і «збитки», однак у значній кількості джерел, у тому числі наукових, тлумачаться ці поняття по-різному. У кримінальному праві різниця термінів «шкода» і «збитки» наочно демонструються статтею 45 Кримінального кодексу України, згідно з якою особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) «шкода» і «збитки» також трактуються неоднозначно. Так, у п. 3 ч. 2 ст. 11, а також у ст. 1166 законодавець ототожнює збитки та шкоду, позначаючи їх лише терміном «шкода», у ст.ст. 22 і 23 указані терміни розмежовуються, у ст. 1192 використовується лише термін «збитки», у п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України законодавець вказує на «відшкодування збитків та інших способів відшкодування майнової шкоди» [1].

Слід зазначити, що визначення розмірів спричиненої шкоди в українському законодавстві, як цивільному, господарському, так і кримінальному, викликає помилки і, як наслідок, юридичні спори та зустрічні позови.

Мета цієї статті полягає у з'ясуванні понять «шкода» і «збитки» та встановленні їх зв'язків.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. Поняття «шкода» і «збитки» до теперішнього часу не знайшли свого чіткого визначення в юридичній літе-

ратурі. Так, В.О. Тархов, Г.М. Белякова та інші розглядають їх як синоніми [2, 3]. Інші науковці, навпаки, розмежовують ці поняття. Так, В.Т. Смірнов та А.О. Собчак вказують на те, що шкода – це родові поняття негативних майнових наслідків правопорушення, а збитки – це натурально-речова форма виявлення шкоди, якій відповідає один із встановлених в законі способів її відшкодування – відшкодування в натурі (надання речі того ж роду, тієї ж якості чи виправлення пошкодженої речі тощо) [4].

Шкода (рос. – ущерб) у цивільному праві розуміється як знищення або зменшення особистого чи суспільного блага. Шкода може бути заподіяна не тільки майну, але й особі людини або діловій репутації юридичної особи. Шкоду можна відшкодувати в натурі, шляхом надання речі того ж роду і якості, виправлення пошкоджень, спростування відомостей, що ганблять ділову репутацію, компенсації моральної шкоди, а також відшкодування збитків.

Цивільне право розрізняє майнову і моральну (немайнову) шкоду. Майнова шкода – це будь-яке зменшення чи знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу чи майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого.

Від поняття «майнова шкода» слід відрізнити поняття «майнові збитки», які є економічним (вартісним, грошовим) еквівалентом завданої майнової шкоди. Так, у науковій літературі зазначається, що збитки мають подвійну правову природу, адже вони є економічною і юридичною категорією. Проте не будь-які економічні (майнові) збитки набувають ознак юридичної категорії. Економічні збитки – це негативні наслідки у формі зменшення майнових

благ, не обумовлені діяльністю фізичних чи юридичних осіб, за настання яких не наступає примусовий обов'язок третіх осіб їх відшкодувати чи компенсувати. Юридична категорія збитки складається лише з тих, які виникають внаслідок порушення у межах цивільних чи інших правовідносин, уповноважений учасник яких має право вимагати від зобов'язаної особи відшкодування таких збитків [5].

Поняттям «моральна (немайнова) шкода» охоплюються втрати немайнового характеру внаслідок моральних та (або) фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. При цьому фізичні страждання – це фізичний біль, функціональний розлад організму, зміни в емоційно-вольовій сфері, інші відхилення від звичайного стану здоров'я, які є наслідком дій (бездіяльності), що посягають на немайнові блага або майнові права громадянина. Моральні страждання, зазвичай, виявляються у відчуттях страху, сорому, приниження, а також в інших, несприятливих для людини в психологічному аспекті, переживаннях, пов'язаних із втратою близьких, роботи, розкриттям лікарської таємниці, неможливістю продовжувати активне громадське життя, з обмеженням або позбавленням яких-небудь прав громадян тощо.

Слід зазначити, що поняття «фізичні страждання» не співпадає за своїм змістом із поняттям «фізична шкода» або «шкода здоров'ю». Шкодою здоров'ю слід розуміти порушення анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, що виникають як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних.

На думку О.М. Ерделевського, «шкода здоров'ю» та «моральна шкода» можуть бути зведені в єдине поняття «немайнова шкода». З метою досягнення термінологічної та правової коректності О.М. Ерделевський пропонує ввести поняття «тілесна шкода» замість поняття «шкода здоров'ю». Однак ці поняття збігаються частково, оскільки поняття «тілесна шкода» не охоплює душевного і емоційного стану особи. Тобто вони співвідносяться як загальне (шкода здоров'ю) і часткове (тілесна шкода) [6].

Фізичні страждання є однією з форм моральної шкоди (фізичних або моральних страждань), в той час як фізична шкода (яку доцільніше було б назвати органічною шкодою) – це будь-які негативні зміни в організмі людини, які перешкоджають його сприятливому біологічному функціонуванню. Фізична (органічна) шкода є матеріальним видом з природничо-наукової точки зору та разом з тим немайновим; негативні зміни відбуваються в організмі, тобто в матеріальній сфері потерпілого, під впливом певних зовнішніх впливів. Ці зміни, в свою чергу, призводять чи можуть призвести до негативних змін у психічному благополуччі та (або) у майновій сфері особи [7]. Негативні зміни в психічній сфері можуть виявитися в обох видах страждань (моральна шкода), а негативні зміни в майновій сфері – у витратах, пов'язаних з корекцією або функціональною компенсацією тілесних недоліків та втрати доходу. Таким чи-

ном, будь-яка тілесна шкода з метою її відшкодування «перетворюється» на моральну шкоду та майнову.

Моральну шкоду слід відрізнити від немайнової шкоди. Відмінність між ними полягає в тому, що моральна шкода може бути завдана виключно фізичній особі, оскільки саме вона як біопсихосоціальна істота здатна переживати моральні та фізичні страждання.

У теорії кримінального процесу немає єдиного погляду на поняття моральної шкоди. Так, М. С. Строгович вважає, що моральною шкодою є згальблення честі людини, приниження її гідності, заподіяння тяжких душевних страждань, внесення в особисте життя або суспільне становище людини ускладнень [8]. На думку В. Я. Понаріна, моральною шкодою є «моральні страждання особи, спричинені злочинним посяганням на її честь, гідність, а також і на інші блага, охоронювані як законом, так і нормами моралі, що можуть бути заподіяні не тільки фізичній, а й юридичній особі [9].

Поняттю та складу моральної шкоди приділив увагу Пленум Верховного Суду України в Постанові від 31.03.95 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», вказавши, що «під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб. Відповідно до чинного законодавства моральна шкода може полягати, зокрема: у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я, у порушенні права власності (в тому числі інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом, у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточуючими людьми, при настанні інших негативних наслідків. Під немайновою шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності» [10].

Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. При відшкодуванні моральної шкоди розмір її грошового відшкодування визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вона є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності й справедливості.

При визначенні розміру відшкодування враховують вимоги розумності та справедливості (ст. 23

Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом. Підстави та порядок відшкодування моральної шкоди в цивільному праві визначаються ст. 1167, 1168 ЦК України [11].

Стаття 225 Господарського кодексу України (далі – ГК) матеріальну компенсацію моральної шкоди включає до складу збитків [12].

Збитками є грошова оцінка понесених втрат, що заподіяв боржник чи деліквент [13]. Таке розуміння збитків відповідає і ч. 2 ст. 22 ЦК, де збитки визначаються як: а) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; б) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення порушеного права; в) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Тут законодавець наголошує на витратах та доходах, розуміючи при цьому величини, які обчислюються в грошовій формі.

Відповідно до ст. 224 Господарського кодексу України під збитками розуміються витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною.

Визначальним у визначенні поняття «збитки» є формула, запропонована ще римськими цивілістами, згідно з якою майновою шкодою (збитками) вважалось обчислене в грошах будь-яке зменшення наявного майна та інше ущемлення майнового інтересу однієї особи, заподіяне протиправними діями іншої особи, яке складається з втрат наявного та втраченої вигоди.

Розмежувати реальні збитки та втрачену вигоду можна за формою прояву негативних наслідків у майновій сфері особи, право якої порушено. Реальними збитками за ч. 2 ст. 22 ЦК України є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі; 2) витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права. Згідно з ч. 1 ст. 225 Господарського кодексу України реальними збитками є: 1) вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; 2) додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків унаслідок порушення зобов'язання другою стороною.

Отже, визначення ЦК і ГК України поняття «реальні збитки» не збігаються. Так, в ст. 22 ЦК мова йде про упущену вигоду, а в ст. 224, 225 ГК – про неодержані доходи, втрачену вигоду, неодержаний прибуток. Положення ст. 22 ЦК дозволяють особі вимагати відшкодування витрат, фактично вже нею понесених, та присудження коштів для покриття майбутніх витрат для виправлення недоліків речі, її ремонту тощо. Натомість норми ГК України не дають гарантій відшкодування збитків у формі майбутніх витрат на відновлення порушеного права, адже ч. 2 ст. 224 ГК України дозволяє стягувати з порушника

лише ті витрати, які «зроблені управненою стороною».

У зв'язку з тим, що положення ст. 224 ГК розраховані на регулювання господарських зобов'язальних правовідносин, які переважно є водночас і цивільно-правовими, то доцільно, щоб в Господарському та Цивільному кодексах поняття та зміст збитків визначалися однаково [5].

Втрачену вигоду слід розуміти як доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене. Цей вид збитків полягає в тому, що всупереч очікуванню майнові активи суб'єкта не збільшились.

Поняття «дохід» розкриваються в Податковому кодексі України [14]. Так, *дохід з джерелом його походження з України* – це будь-який дохід, отриманий резидентами або нерезидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності на території України (включаючи виплату (нарахування) винагороди іноземними роботодавцями), її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, у тому числі, але не виключно, доходи у вигляді:

а) процентів, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України;

б) доходів від надання резидентам або нерезидентам в оренду (користування) майна, розташованого в Україні, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих в Україні портів;

в) доходів від продажу рухомого та нерухомого майна, доходів від відчуження корпоративних прав, цінних паперів, у тому числі акцій українських емітентів;

г) доходів, отриманих у вигляді внесків та премій на страхування і перестрахування ризиків на території України;

д) доходів страховиків-резидентів від страхування ризиків страховальників-резидентів за межами України;

е) інших доходів від діяльності, у тому числі пов'язаних з повною або частковою переуступкою прав та обов'язків за угодами про розподіл продукції на митній території України або на територіях, що перебувають під контролем митних органів (у зонах митного контролю, на спеціалізованих ліцензійних митних складах тощо);

ж) спадщини, подарунків, виграшів, призів;

к) заробітної плати, інших виплат та винагород, виплачених відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору;

л) доходів від зайняття підприємницькою та незалежною професійною діяльністю; *дохід, отриманий з джерел за межами України*, – будь-який дохід, отриманий резидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, спадщину, подарунки, виграші, призи, доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, від надання резидентам в оренду (користування) майна, розташованого за ме-

жами України, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих за межами України портів, доходи від продажу майна, розташованого за межами України, дохід від відчуження інвестиційних активів, у тому числі корпоративних прав, цінних паперів тощо; інші доходи від будь-яких видів діяльності за межами митної території України або територій, не підконтрольних митним органам; *доходи* – загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Однак Податковий кодекс України як важлива частина податкового законодавства не регулює цивільно-правові відносини. Через відмінність предметів правового регулювання податкового та цивільного права, уявляється очевидним, що застосування норм податкового законодавства для кваліфікації цивільно-правових і господарських відносин може призвести до підміни понять.

Загальновідомим є та обставина, що «дохід» є поняттям економічним. Як економічна категорія дохід позначає збільшення активів і зменшення зобов'язань певної особи, що призводить до збільшення власного капіталу. У валовий дохід включають виручку, грошові надходження від продажу товарів і послуг, виконання робіт, продажу майнових цінностей, відсотки, одержані за рахунок надання грошей у кредит, інші грошові та матеріальні надходження.

Відповідно до ст. 142 ГК України прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, який визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань. Отже, поняття «дохід» і «валовий дохід» за змістом норми не є тотожними. Звідси можна дійти висновку, що під терміном «дохід» у цьому випадку слід розуміти «чистий», а не валовий дохід.

Окремі автори вказують на те, що під упущеною вигодою закон розуміє саме не одержаний валовий дохід. Проте погодитися з цим не уявляється можливим, оскільки при такому підході не враховується низка досить істотних обставин, що згодом призводить не тільки до відшкодування збитків, понесених постраждалою стороною, але й до додаткового її збагачення.

Усталеним у науці цивільного права є трактування збитків як грошового вираження майнової шкоди [15]. Значення шкоди в деліктних зобов'язаннях визначається цільовим призначенням, що включає усунення майнових наслідків правопорушення, відновлення майнової сфери потерпілого у вигляді, який вона мала до заподіяння йому шкоди. Досягнення цієї мети відбудеться в тому разі, якщо заподіяна шкода буде відшкодована в повному обсязі. Тому шкода в деліктних зобов'язаннях є не лише обов'язковою умовою відповідальності, але й виступає як її міра [4]. Тобто роз-

мір відшкодування, на яке має право потерпілий, визначається розміром заподіяних йому збитків.

ВИСНОВКИ. Поняття «шкода» у законодавстві України є ширшим за поняття «збитки». Шкода може бути відшкодована і в грошовій формі, і в натурі, а збитки – лише в грошовій формі, тобто шкода завжди включає в себе збитки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Присяжнюк В.П. Цивільно-правова відповідальність за збиток і шкоду, що завдані працівникам правоохоронних органів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. П. Присяжнюк. – К., 2011. – 18 с.
2. Белякова А.М. Имущественная ответственность за причинение вреда. – М.: Юрид. лит., 1979. – 112 с.
3. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1973. – 456 с.
4. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: уч. пособие / В. Т. Смирнов, А. А. Собчак. – Л.: ЛГУ, 1983. – 152 с.
5. Подколзін І. В. Збитки та їх відшкодування в договірному праві України: автореф. дис. здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – К., 2010. – 20 с.
6. Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания: научно-практическое пособие. – М.: Издательство ВЕК, 1998. – 188 с.
7. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 632 с.
8. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М.: Наука, 1968. – Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. – 469 с.
9. Панарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России. – М.: Юр-Книга, 2007. – 348 с.
10. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. – Режим доступу на: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/card2#Card>.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Стаття 461.
12. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // ВВР. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
13. Общее учение об обязательстве / Л.А. Лунц, И.Б. Новицкий. – М.: Госюриздат, 1950. – 416 с.
14. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14. – Ст. 112.

15. Баранова Л. М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав // Теорія і практика правознавства. Електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія

України імені Ярослава Мудрого». – 2011. – № 1. – Режим доступу на: http://nauka.nulau.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=223&Itemid=221&lang=uk.

CORRELATION BETWEEN TERMS «DAMAGE» AND «LOSS»

I. Mytrofanov, T. Haikova

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University

vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine. E-mail: mitrofanov@i.ua

The concepts of «damage» and «loss» are discussed in this paper. These terms usage in Ukrainian current legislation leads to contradictory provoking a discussion in academic circles as for their comprehension. In civil law damage implies personal or public benefit cut. Legislation of Ukraine discerns pecuniary injury (property or financial damage) and non-pecuniary damage. Loss implies pecuniary injury of monetary value. The indemnity calculation for the amount, which can be paid to the injured party, is defined by the amount of inflicted damage. This paper contain a conclusion that in Ukrainian legislation «damage» is a wider term and superior to «loss». Damage may be restituted both monetary and in kind, whereas compensation for loss can be paid only monetary. Thus, damage always comprises loss.

Key words: damage, expenses, loss, actual loss, loss of expected profit.

REFERENCES

1. Prisyajnik V.P. *Civil liability for damage and loss inflicted to law-enforcement officers*: Thesis abstract for the academic degree of candidate of sciences (Law): spec. 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure, Family Law, International Private Law»/ V.P. Prisyajnik. – Kyiv, 2011. – 18 p. [in Ukrainian]

2. Beliakova A.M. *Damage property liability*. – M.: Yurid. lit., 1979. – 112 p. [in Russian]

3. Tarhov V. A. *Soviet civil liability*. – Saratov: Publishing of Saratov University, 1973. – 456 p. [in Russian]

4. *Theory of delictual liability in Soviet civil legislation: tutorial* / V.T. Smirnov, A.A. Sobchak. – L.: LGU, 1983. – 152 p. [in Russian]

5. Podkolzin I. V. *Loss and its indemnity in conventional law of Ukraine*: Thesis abstract for the academic degree of candidate of sciences (Law): spec. 12.00.03 «Civil Law and Civil Procedure, Family Law, International Private Law» / I. V. Podkolzin. – K., 2010. – 20 p. [in Ukrainian]

6. Erdelevskyi A. M. *Non-pecuniary damage and suffering indemnity: training guide*. – M.: Publishing VEK, 1998. – 188 p. [in Russian]

7. Kovalenko E.G. *Proof theory in criminal procedure of Ukraine: study guide*. – K.: Yurinkom Inter, 2006. – 632 p. [in Ukrainian]

8. Strogovich M.S. *Soviet criminal practice*. – M.: Science, 1968. – Vol. 1. Principles of Soviet criminal procedure. – 469 p. [in Russian]

9. Panarin V.Ya. *Protection for individual property right in Russian criminal procedure*. – M.: YurKniga, 2007. – 348 p. [in Russian]

10. *About pecuniary and moral (non-pecuniary) damage indemnity jurisdiction*: Decree of Supreme Court of Ukraine no. 4 of 31 March, 1995. – Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95/card2#Card>. [in Ukrainian]

11. *Civil code of Ukraine*: The Act of Ukraine of 16 Sept. 2003 № 435-IV // Official bulletin of Ukraine. – 2003. – № 11. – Article 461. [in Ukrainian]

12. *Economic code of Ukraine* of 16 January, 2003 № 436-IV // VVR. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Article 144. [in Ukrainian]

13. *Theory of liability* / L.A. Lunts, I.B. Novitskyi. – M.: Gosyurizdat, 1950. – 416 p. [in Russian]

14. *The tax code of Ukraine*: Article of Ukraine of 02 December, 2010 № 2755-VI // VVR. – 2011. – № 13–14. – Article 112. [in Ukrainian]

15. Baranova L. M. *Damage indemnity as a way of civil rights defense// Theory and practice of legal science*. Electronic scientific specialized edition of National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». – 2011. – № 1. – Access mode: http://nauka.nulau.org.ua/index.php?option=om_content&view=article&id=223&Itemid=221&lang=uk. [in Ukrainian]

Стаття надійшла 22.06.2012.

Рекомендовано до друку д.і.н., проф. Капустян Г.Т.